

# Beata Świecka

---

## Ocena sytuacji finansowej osób starszych w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem zasobności i zadłużenia

---

Problemy Zarządzania 14/2 (1), 118-134

---

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej [bazhum.muzhp.pl](http://bazhum.muzhp.pl), gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

## Ocena sytuacji finansowej osób starszych w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem zasobności i zadłużenia

Nadesłany: 16.02.16 | Zaakceptowany do druku: 25.05.16

**Beata Świecka\***

Starzenie się ludności jest tematem ważnym i interdyscyplinarnym. Jego znaczenie ma rozległe konsekwencje dla zatrudnienia, opieki społecznej, zabezpieczenia emerytalnego, opieki medycznej i wielu innych aspektów funkcjonowania gospodarki. Wzrost znaczenia osób starszych stał się na tyle istotny, iż powstały pojęcia „srebrnej generacji” (*silver generation*), a także „srebrnej gospodarki” (*silver economy*), obejmującej swoim zakresem istniejące i rozwijające się możliwości ekonomicznego wzrostu publicznych i konsumencyjnych dochodów związanych ze starzeniem się ludności, uwzględniających specyfikę potrzeb osób powyżej 50. roku życia. Srebrna generacja obejmuje dużą różnorodność jednostek co do statusu, dochodów, zdrowia, społecznego i kulturowego kontekstu. Dotyczy ona osób zarówno zamożnych i aktywnych, jak też biednych i podupadających na zdrowiu. Celem artykułu jest ocena sytuacji finansowej osób starszych w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem zasobności i zadłużenia na tle innych grup wiekowych oraz krajów UE (strefy euro). W opracowaniu wykorzystano głównie podejście empiryczne z wykorzystaniem badań wtórnych uwzględniających najnowsze raporty, obejmujące swoim zakresem lata 2013–2016.

**Słowa kluczowe:** osoby starsze, zadłużenie, sytuacja finansowa.

## Assessment of the Financial Situation of the Elderly in Poland, with Particular Emphasis on Wealth and Debt

Submitted: 16.02.16 | Accepted: 25.05.16

The aging of the population is an important and interdisciplinary subject. Its importance has extensive consequences for employment, social welfare, pension security, medical care as well as many other aspects of the economy, therefore posing burden for future generations. The increasing importance of the elderly has become so considerable that has led to the appearance of the concepts of “silver generation” as well as “silver economy” covering existing and emerging opportunities for economic growth of public and consumer income related to aging of the population, taking into account the specific needs of people above 50 years of age. “Silver generation” includes a large variety of individuals of different status, income, health, social and cultural context. It applies to both rich and active people and poor persons whose health is declining. The aim of the article is to present the financial situation of the elderly group in Poland, with a specific focus on wealth and debt against the background of EU countries. The study used mainly an empirical approach using secondary research taking into account the latest reports covering the years 2013–2016.

**Keywords:** older people, debt, financial situation.

**JEL:** D11, D14, D39

---

\* **Beata Świecka** – dr hab., prof. US, Uniwersytet Szczeciński, Wydział Zarządzania i Ekonomiki Usług, Katedra Bankowości i Finansów Porównawczych, Zakład Finansów Osobistych i Behawioralnych.

## 1. Wprowadzenie

Starzenie się ludności jest się tematem ważnym i interdyscyplinarnym. Jego znaczenie ma rozległe konsekwencje zarówno dla zatrudnienia, opieki społecznej, zabezpieczenia emerytalnego, opieki medycznej, jak i wielu innych aspektów funkcjonowania gospodarki. Wzrost znaczenia osób starszych stał się na tyle istotny, iż powstały pojęcia „srebrnej generacji” (*silver generation*), a także „srebrnej gospodarki” (*silver economy*), obejmujące swoim zakresem istniejące i rozwijające się możliwości ekonomicznego wzrostu publicznych i konsumenckich dochodów związanych ze starzeniem się ludności, uwzględniających specyfikę potrzeb osób powyżej 50. roku życia. (European Commission, 2015). Srebrna generacja obejmuje dużą różnorodność jednostek co do statusu, dochodów, zdrowia, społecznego i kulturowego kontekstu. Dotyczy ona osób zarówno zamożnych i aktywnych, jak też biednych i podupadających na zdrowiu. Z uwagi na fakt, iż zaspokojenie zapotrzebowania na usługi i towary dla starzejącego się pokolenia będzie wpływać na poziom wzrostu gospodarki i na zyskowność firm zajmujących się ich obsługą, srebrna gospodarka poprzez świetlane perspektywy rozwoju nazywana jest „złotym rynkiem”, co wynika z efektu skali przekładającego się na oczekiwaną wysoką zyskowność (Cornet, 2015).

Ze względu na postępujący proces starzenia się populacji wzrasta zainteresowanie starością nie tylko w ujęciu medycznym, socjologicznym, ale również ekonomicznym i finansowym. Starzenie społeczeństwa jest zjawiskiem powszechnym. Choć zauważalne zmiany struktury populacji pojawiły się już w XIX wieku w Europie, wraz z przemianami społeczno-ekonomicznymi związanymi z modernizacją społeczeństw europejskich, które dokonywały przejścia od reprodukcji rozrzuconej, charakteryzującej się natężeniem urodzeń i zgonów, do reprodukcji oszczędnej, charakteryzującej się niskim poziomem umieralności i zgonów, to jednak ich intensywność nabiera coraz większego znaczenia. Proces starzenia się Polaków w nadchodzących dekadach będzie gwałtownie postępować. Na prawie 2 mln dzieci w wieku do 4 lat przypada ponad 4 tys. stulatków, a w 2050 r. na 1 mln 300 tys. dzieci do 4. roku życia będzie przypadać już 60 tys. osób w wieku 100+ (GUS, 2014). Zmiany demograficzne wynikają zarówno z wydłużania się życia, będącego efektem postępu medycyny i wzrostu świadomości zdrowotnej, jak też spadku dzietności.

Osoby starsze stanowią coraz bardziej znaczącą pod względem ilościowym grupę konsumentów dóbr i usług o określonym i relatywnie dużym potencjale ekonomicznym, która poprzez swoje decyzje finansowe będzie odgrywać coraz ważniejszą rolę na rynku usług, w tym rynku usług finansowych. Celem artykułu jest ocena sytuacji finansowej osób starszych w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem zasobności i zadłużenia na tle innych grup wiekowych oraz krajów UE (strefy euro). W opracowaniu wykorzystano najnowsze raporty obejmujące swoim zakresem lata 2013–2016.

## 2. Starzenie się społeczeństwa polskiego na tle UE

Starzenie się populacji oznacza zwiększanie się liczby osób starszych przy jednoczesnym zmniejszaniu się liczby dzieci. Definicja starości związana jest w wielu przypadkach z wiekiem emerytalnym, który w poszczególnych krajach jest zróżnicowany, jak również zmienia się w czasie. Proces starzenia się nie jest jednorodny we wszystkich regionach świata. Przez osoby starsze rozumie się osoby w wieku 60+ (według WHO) i 65+ (według ONZ), w wieku emerytalnym (GUS) (Szarota, 2010). Według literatury przedmiotu głównym czynnikiem określającym próg starości jest wiek, który – w zależności od kraju, a także w wielu wypadkach płci – wynosi od 50. roku życia wwyż.

Światowa Organizacja Zdrowia wyróżnia cztery etapy starości (Szarota, 2013):

- wiek przedstarczy – 45–59 lat,
- wczesna starość, która zaczyna się w wieku 60 lat i trwa do 74. roku życia,
- starość dojrzała (75–89 lat),
- starość późna lub długowieczność (tak nazywają ten wiek gerontolodzy, czyli ci, którzy naukowo zajmują się starością, badając ją pod różnym kątem), która zaczyna się od 90. roku życia i trwa aż do śmierci.

Sektor osób starszych, nazywanych seniorami, sektorem srebrnego włosa, osób w ostatniej dekadzie życia, sektora trzeciego wieku, nie jest jednorodny. Największy kontrast jest między osobami wchodzącymi w wiek senioralny, często nadal aktywnymi zawodowo, o dobrym stanie fizycznym, psychicznym i finansowym, a osobami ze zmniejszoną sprawnością i problemami zdrowotnymi czy niepełnosprawnością. Według francuskiej strategii srebrnej gospodarki, zapoczątkowanej przez Ministère des Affaires Sociales et de la Santé w grudniu 2013 r. starzejące się społeczeństwo można podzielić na trzy grupy: aktywnych (*active*), kruchych, inaczej delikatnych, wątpliwych (*fragile*) i zależnych (*dependant*), o zróżnicowanym zapotrzebowaniu na dobra i usługi. Zgodnie z tą klasyfikacją istnieje silna korelacja między wiekiem a niepełnosprawnością. W UE w przedziale wiekowym 55–64 lata znajduje się 32% osób niepełnosprawnych, wśród osób w wieku 65–74 lata – 44%, w wieku 75–84 lata – 60%, zaś w wieku 85+ aż 70% osób niepełnosprawnych (European Commission, 2015). Federal Reserve System w *Survey of Consumer Finances* dzieli zaś gospodarstwa domowe z punktu widzenia wieku głowy rodziny na: starszy stary (*older old*) – 70 lat i więcej, młodszy stary (*younger old*) – 62–69 lat, w średnim wieku (*middle-aged*) – 40–61 lat i młody (*young*) – 40 lat (Federal Reserve System, 2013). Powyższe podziały ukazują, jak niejednorodna jest grupa osób starszych, o zróżnicowanych potrzebach i możliwościach.

Od struktury wiekowej ludności zależy z jednej strony zapotrzebowanie na usługi publiczne (w tym na służbę zdrowia), z drugiej zaś na świadczenia

społeczne (emerytury i renty), co przekłada się na ich wysokość, a tym samym na potrzeby oraz poziom konsumpcji i jakość życia. W 2015 r. na świecie było 901 mln osób w wieku 60 lat i więcej. Liczba ta ma wzrosnąć do 1,4 mld w 2030 r. i 2,1 mld do roku 2050 (UN, 2015). Według Eurostatu w ciągu ostatnich 20 lat w UE starsza część populacji (65+) stale rosła w tempie 1,5%. W ciągu ostatnich dziesięciu lat w UE-28 liczba osób starszych wzrosła o około 12 mln, osiągając poziom 92 mln osób, z czego ponad połowa (57%) mieszka w Niemczech (17 mln), Włoszech (12,6 mln), Francji (11,5 mln) i Wielkiej Brytanii (11 mln). Jednak dynamika procesu starzenia się w każdym państwie członkowskim UE jest inna (Pauhofova i Dovalova, 2015).

Według prognoz Rządowej Rady Ludnościowej i Komitetu Nauk Demograficznych Polskiej Akademii Nauk oraz Głównego Urzędu Statystycznego w Polsce do 2030 r. nastąpi istotne przesunięcie w proporcjach między liczbą osób w wieku produkcyjnym i poprodukcyjnym. W okresie kolejnych 20 lat liczba ludności w wieku produkcyjnym będzie systematycznie spadać, aż do poziomu 20,8 mln w 2030 r., a w wieku poprodukcyjnym – rosnąć do 9,6 mln. Wskaźnik obciążenia ekonomicznego, tj. liczba osób w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym, zwiększy się z 60 do 72. Jednocześnie znacznie zwiększy się obciążenie ludnością w wieku poprodukcyjnym – do 46 (obecnie 24) na niekorzyść osób w wieku przedprodukcyjnym (z obecnych 26 na 36). Okres po 2020 r. będzie charakteryzował się gwałtownym starzeniem się ludności Polski. Znaczny przyrost nastąpi w najstarszych grupach wieku. Liczba osób w wieku 85 lat i więcej w 2030 r. wzrośnie do poziomu prawie 800 tys. Za dwadzieścia lat więcej niż co czwarty Polak będzie miał ponad 60 lat (27%, niemal 10 mln osób). Najbardziej spektakularny wzrost nastąpi w grupie wiekowej 70+ – z 3,8 mln do 6,3 mln osób. Blisko podwojeniu – do 2,6 mln – ulegnie liczba osób po 80. roku życia (GUS, 2014).

### 3. Sytuacja finansowa osób starszych w Polsce

Kondycja finansowa opisuje ocenę sytuacji finansowej osoby fizycznej (lub przedsiębiorstwa). Dla osób fizycznych oznacza wysokość uzyskiwanych dochodów, możliwość gromadzenia oszczędności, regulowanie terminowo wszystkich wymaganych zobowiązań wynikających zarówno z codziennych opłat, jak i zaciągniętych zobowiązań finansowych. Osoba fizyczna może być w dobrej (korzystnej) lub złej (niekorzystnej) sytuacji finansowej, która może mieć charakter ewolucyjny i/lub losowy. Na charakter ewolucyjny składają się świadome działania osób starszych i ich gospodarstw domowych, na które mają oni wpływ i które są ciągiem decyzji finansowych, które w sposób stopniowy prowadzą do wzrostu zamożności lub skrajnie do ubóstwa. Korzystnie na sytuację finansową wpływają, m.in. utrzymywanie właściwych proporcji między dochodami a wydatkami, kontrola nad bieżą-

cymi wydatkami, racjonalne planowanie, odpowiedzialne użytkowanie kart kredytowych, posiadanie rezerwy finansowej itp. Sytuacja niekorzystna jest odwrotnością powyższych działań. Korzystna i niekorzystna sytuacja finansowa osób starszych może mieć również charakter losowy, na co składają się sytuacje, na które nie mają oni wpływu, np. wygrane w grach losowych w przypadku korzystnej sytuacji losowej, zaś w niekorzystnej – strata majątku w wyniku pożaru, kradzieży, upadku rodzinnego biznesu, śmierci jednego z małżonków, przy wcześniejszym wspólnym zaciągnięciu kredytu, który przy jednym dochodzie może być trudny do spłaty. Sytuacja finansowa osób starszych jest zarówno efektem aktywności na rynku pracy oraz decyzji konsumpcyjnych, kredytowych, oszczędnościowych i inwestycyjnych podejmowanych w okresie aktywności zawodowej, jak też efektem wysokości otrzymywanych świadczeń w postaci renty i emerytury oraz pozostałych uposażeń, a także gospodarowania posiadanymi środkami. Biorąc również pod uwagę fakt, iż osoby starsze były wychowywane w latach, kiedy często brakowało podstawowych produktów, stąd poziom zaradności tych osób jest znacznie wyższy niż młodszych pokoleń.

W 2014 r. sytuacja materialna gospodarstw domowych w Polsce poprawiła się. Mimo iż więcej wydawały, wzrosła nadwyżka dochodów nad wydatkami. Gospodarstwa domowe były też lepiej wyposażone w dobra trwałego użytkowania nowej generacji i zamieszkiwały w nieco większych mieszkaniach. Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na osobę ukształtował się w 2014 r. na poziomie 1 340 zł i był realnie wyższy o 3,2% od dochodu z roku 2013. Realny wzrost dochodów wystąpił we wszystkich grupach społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych. Najwyższy wzrost zanotowano w gospodarstwach domowych rencistów (6,4%) (GUS, 2015).

Przeciętne miesięczne wydatki w gospodarstwach domowych na osobę w 2014 r. wyniosły 1063 zł i były realnie wyższe o 1,6% od wydatków z roku 2013 – stanowiły 80,5% dochodów (w 2013 r. – 81,7%). W sektorze emerytów przeciętne wydatki miesięczne wynosiły 1203 zł, zaś rencistów 966 zł. Wydatki na towary i usługi konsumpcyjne wyniosły średnio 1 032 zł i realnie były wyższe o 1,4% w stosunku do 2013 r. W 2014 r. w gospodarstwach domowych rencistów udział wydatków w dochodach był bardzo wysoki i wynosił 90,1%, zaś emerytów 82,5%, co może świadczyć o bardzo ograniczonych możliwościach bieżącego oszczędzania. Nadal najwyższy udział w strukturze wydatków ogółu gospodarstw domowych miały wydatki na żywność i napoje bezalkoholowe – 24,4%. Poważną pozycję w wydatkach gospodarstw domowych stanowiły również wydatki na użytkowanie mieszkania lub domu, których udział w wydatkach ogółem spadł w porównaniu z rokiem poprzednim we wszystkich grupach gospodarstw domowych – dla gospodarstw ogółem o 0,7%, do 20,1%, zaś w grupie emerytów do 23,3%. Największy spadek odnotowano w grupie rencistów – o 1,7%, ale nadal ich udział (25,4%) był w tej grupie najwyższy wśród wszystkich grup społeczno-ekonomicznych (tabela 1).

Grupa społeczno-ekonomiczna i typ aktywności ekonomicznej	Dochód rozporządzalny (zł)	Przeciętne miesięczne wydatki (zł)	Udział przeciętnych miesięcznych wydatków w dochodzie rozporządzalnym	Udział wydatków związanych z utrzymaniem mieszkania lub domu w całości wydatków gospodarstw domowych
Renciści	1 072	966	90,1	25,4
Emeryci	1 458	1 203	82,5	23,3
Pracownicy	1 349	1 063	80,5	18,8
Pracujący na własny rachunek	1 632	1 302	79,8	17,9
Rolnicy	1 051	799	76,1	17,4
Ogółem	1 349	1 063	80,5	20,1

Tab. 1. Dochód rozporządzalny i wydatki na 1 osobę w gospodarstwach domowych oraz udział przeciętnych miesięcznych wydatków w dochodzie rozporządzalnym oraz wydatków na utrzymanie domu i mieszkania według grup społeczno-ekonomicznych w 2014 r. Źródło: opracowanie na podstawie GUS. (2015). Sytuacja gospodarstw domowych w 2014 r. w świetle wyników badania budżetów gospodarstw domowych. Warszawa: GUS.

Według danych GUS renciści i emeryci oceniają swoją sytuację materialną najgorzej ze wszystkich grup społeczno-ekonomicznych. W 2014 r. 37,4% emerytów oceniło swoją sytuację jako złą. Choć wynik jest korzystniejszy o 4,1% w stosunku do 2013 r., to jednak od wielu lat jest najniższy w całej grupie. Drugą grupą najgorzej oceniającą swoją sytuację materialną są emeryci, którzy prawie w 20% (18,6%) oceniali ją jako złą lub raczej złą. Podobnie jak w grupie rencistów wynik emerytów w 2014 r. był korzystniejszy w stosunku do 2013 r. (20,9%). Uważa się, iż ocena sytuacji materialnej emerytów i rencistów w 2015 r. także może ulec polepszeniu, co będzie wynikiem waloryzacji rent i emerytur. W 2014 r. w grupie emerytów i rencistów był najmniejszy odsetek oceniających swoją sytuację jako bardzo dobrą i raczej dobrą (kolejno 22,4% i 11,5%). Niezwykły jest fakt, iż pomimo niewysokiego uposażenia miesięcznego, ponad połowa emerytów (59%) i rencistów (51%) oceniała swoją sytuację jako przeciętną (GUS, 2015). Uważa się, iż jest to efekt tzw. optymizmu finansowego, znanego w behawiorystyce finansowej, czego potwierdzeniem może być również Indeks Genworth, który jest finansowym zwierciadłem społeczeństwa i barometrem tego, jak gospodarstwa domowe radzą sobie finansowo, a według którego Polacy są największymi optymistami, jeżeli chodzi o przyszłość finansową.

W starych krajach UE, w porównaniu z nowymi krajami UE, istnieją znaczące nierówności w zakresie dochodów i poziomu zamożności, które prowadzą do zróżnicowanego zachowania konsumentów. Istnieją znaczne nierówności w rozkładzie dochodów. Na podstawie ważonej liczbą ludno-

ści średniej wartości krajowych państw członkowskich UE-28, górne 20% ludności państwa członkowskiego (o najwyższym ekwiwalentnym dochodzie do dyspozycji) miało pięciokrotnie wyższy dochód niż dolne 20% ludności państwa członkowskiego (o najniższym ekwiwalentnym dochodzie do dyspozycji). W 2014 r. wskaźnik ten dla osób 65+ był bardzo różny dla poszczególnych państw członkowskich UE i wynosił średnio 4,1 w UE-28, zaś w Polsce był najniższy z pozostałych krajów, osiągając wartość 3,4. Najwyższy był zaś w Portugalii (4,9) i na Cyprze (4,5) (Eurostat, 2016). Nierówności społeczne UE odczuwane są przez wiele różnych grup społecznych, w tym szczególnie istotną w tym kontekście grupą są osoby starsze, co częściowo odzwierciedla wzrost proporcjonalnego udziału populacji w wieku co najmniej 65 lat. W całej UE-28 mediana dochodów osób w wieku 65 lat i starszych w 2014 r. stanowiła 93% mediany dochodów populacji w wieku poniżej 65 lat. W sześciu państwach członkowskich (Luksemburg, Węgry, Grecja, Rumunia, Francja i Hiszpania) mediana dochodów osób starszych była równa lub wyższa od mediany dochodów osób w wieku poniżej 65 lat. W Polsce, we Włoszech, w Austrii, w Irlandii, w Portugalii i na Słowacji mediana dochodów osób starszych wynosiła co najmniej 90% mediany dochodów osób poniżej 65 lat. Wskaźniki poniżej 80% odnotowały Malta, Finlandia, Cypr, Łotwa, Belgia, Bułgaria, Dania i Estonia. Te stosunkowo niskie wskaźniki mogą stanowić ogólne odzwierciedlenie uprawnień emerytalnych (Eurostat, 2016).

W nowych krajach członkowskich UE niższe poziomy dochodów osób starszych znajdują odzwierciedlenie w wyższym udziale wydatków na żywność, napoje bezalkoholowe oraz koszty mieszkań (w tym koszty energii). Udział wydatków na potrzeby pierwszego rzędu w całkowitych wydatkach gospodarstw domowych kierowanych przez osoby starsze aktywne (*active*) wynosi około 50%. W starych państwach członkowskich UE udział wydatków pierwszego rzędu w wydatkach całkowitych był niższy o około 13,1%. To pokazuje, że wydatki, niższego rzędu, takie jak artykuły spożywcze, odzież i obuwie, meble, sprzęt gospodarstwa domowego, transport, komunikacja, towary i usługi, są znacznie wyższe w nowych krajach członkowskich UE. Wydatki wyższego rzędu, w tym rekreacja, kultura, wydatki na hotele i restauracje, w gospodarstwach domowych, w których głowa rodziny była w wieku 50–64 lata, były zazwyczaj znacznie wyższe w starych krajach UE, co oznacza, że podczas gdy w starych krajach UE wydatki te były na poziomie 15,8% całkowitego budżetu domowego, w nowych krajach UE były o 6,5 punktu procentowego niższe. Odsetek ten zmniejsza się znacznie wraz z wiekiem osób starszych, zwłaszcza po zakończeniu ich aktywnego życia zawodowego. Wydatki na zdrowie jako procent ogółu wydatków gospodarstw domowych osób starszych nie jest znacząco wyższy w starych krajach UE w stosunku do nowych krajów UE. W starych krajach UE 3,2% wydatków przeznaczają na zdrowie osoby w średnim wieku (*middle-aged*), 4,4% młodzi starzy (*younger old*) i 7,2% starsi starzy (*older old*). W nowych krajach



członkowskich UE wydatki te wynosiły odpowiednio: 4,4%, 7,2% i 9,0% w wymienionych grupach wiekowych (Pauhofova i Dovalova, 2015).

Według ZUS przeciętna wysokość emerytury wypłacanej przez ZUS w marcu 2015 r. wyniosła 2 016,81 zł (dla populacji mężczyzn 2 481,18 zł, zaś dla populacji kobiet 1 698,09 zł). Najczęściej występującą w badanym rozkładzie wysokość emerytury pobieranej przez największą liczbę świadczeniobiorców, tj. przez 305,6 tys. osób, była emerytura w wysokości 1 550,28 zł. Wypłacane są również emerytury w wysokości o połowę niższej. Zgodnie z wyliczeniami Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej po waloryzacji procentowo-kwotowej minimalna emerytura i renta od 1 marca 2015 r. wynosi 880,45 zł netto. Jest to kwota stosunkowo niska, z której trudno zaspokoić podstawowe potrzeby (ZUS, 2015).

#### 4. Zasobność osób starszych w Polsce

Zamożność definiuje się jako sumę dochodów i posiadanego przez osoby majątku. Wychodząc z założenia, iż dochody są częścią majątku, a dokładnie aktywów finansowych, można założyć, że pojęcia zasobności i zamożności są tożsame. Na potrzeby opracowania zasobność jest rozumiana jako suma składników majątku gospodarstwa domowego. Na majątek składają się zarówno aktywna (czyli stan posiadania), jak i pasywa (źródła finansowania). Aktywami są zasoby zgromadzone przez gospodarstwa domowe, które mają postać rzeczową (aktywa rzeczową) lub finansową (aktywa finansowe). W aktywach ważna jest struktura, która świadczy o płynności danego majątku. Istotnym pojęciem jest majątek netto, potocznie nazywany również bogactwem (*wealth*), ukazujący wartość majątku brutto (aktywów) zgromadzony przez gospodarstwo domowe, pomniejszony o zaciągnięte przez nie zobowiązania (pasywa) (tabela 2).

Przeciętny majątek netto gospodarstwa domowego w Polsce w 2014 r. mierzony medianą wyniósł 256,8 tys. zł, zaś w sektorze 65+ 216,7 tys. zł. O wartości majątku netto decydowały przede wszystkim aktywa rzeczowe zgromadzone przez gospodarstwo domowe, w tym w przeważającej mierze wartość głównego miejsca zamieszkania, przeciętnie 282,6 tys. zł, a w grupie wiekowej 65–74 lata – 260 tys. zł, natomiast w grupie 75+ już 250 tys. zł. Poszczególne aktywa rzeczowe były w zróżnicowanym stopniu w posiadaniu poszczególnych grup respondentów. Zdecydowana większość gospodarstw domowych była właścicielem głównego miejsca zamieszkania (77,4%) oraz pojazdów samochodowych (63,0%). W sektorze 65+ więcej niż średnio, czyli 79% posiadaczy nieruchomości, było ich właścicielami. Znacznie rzadziej gospodarstwa domowe deklarowały jako składniki swojego mienia inne nieruchomości (19,1%), w sektorze 65+ tylko 11,6%, czyli najmniej ze wszystkich grup wiekowych. Ponadto majątek z prowadzenia działalności gospodarczej w sektorze 65+ jest niewielki, gdyż tylko 4,8% deklarowało majątek z tytułu prowadzenia działalności gospodarczej przy średniej 18,8%.

<b>BILANS GOSPODARSTWA DOMOWEGO</b>	
<b>AKTYWA</b>	<b>PASYWA*</b>
<b>Aktywa rzeczowe</b>	<b>Pasywa krótkoterminowe (do 1 roku)</b>
<ol style="list-style-type: none"> <li>1. Nieruchomość (dom, mieszkanie będące głównym miejscem zamieszkania</li> <li>2. Inna nieruchomość</li> <li>3. Pojazdy (samochody, skutery, motory)</li> <li>4. Przedmioty wartościowe (metale szlachetne)</li> <li>5. Majątek prowadzonej działalności gospodarczej</li> </ol>	<ol style="list-style-type: none"> <li>1. Kredyty samochodowe</li> <li>2. Kredyty konsumpcyjne</li> <li>3. Kredyt w karcie kredytowej</li> <li>4. Pożyczka w bankach</li> <li>5. Pożyczki w bankach</li> <li>6. Pożyczki w instytucjach parbankowych</li> <li>7. Pożyczki od znajomych</li> <li>8. Pożyczka w Kacie Zapomogowo-Pożyczkowej</li> <li>9. Zaległe rachunki z tytułu usług masowych (czynsz, energia)</li> <li>10. Alimenty</li> <li>11. Inne</li> </ol>
<b>Aktywa finansowe</b>	<b>Pasywa długoterminowe (powyżej 1 roku)</b>
<ol style="list-style-type: none"> <li>1. Gotówka na rachunkach bankowych i</li> <li>2. Depozyty na rachunkach terminowych</li> <li>3. Fundusze inwestycyjne</li> <li>4. Akcje</li> <li>5. Obligacje</li> <li>6. Należności</li> <li>7. Dobrowolne programy emerytalne/ubezpieczenia na życie</li> <li>8. Inne aktywa finansowe</li> </ol>	<ol style="list-style-type: none"> <li>1. Kredyty mieszkaniowe</li> <li>2. Kredyty mieszkaniowe pod nieruchomości, będąca głównym miejscem zamieszkania</li> <li>3. Kredyty mieszkaniowe pod inną nieruchomość</li> <li>4. Leasing konsumencki</li> <li>5. Inne</li> </ol>
<b>MAJĄTEK NETTO = AKTYWA – PASYWA</b>	

\* Elementy pasywów krótkoterminowych mogą być również elementami pasywów długoterminowych. Głównym kryterium jest czas. Do roku – krótkoterminowe, powyżej tego okresu – długoterminowe.

Tab. 2. Aktywa i pasywa jako elementy majątku wpływające na zasobność gospodarstw domowych. Źródło: opracowanie własne.

Wśród aktywów finansowych najbardziej popularną formą gromadzenia środków finansowych były depozyty bankowe (81,9% gospodarstw domowych), które również dominują w sektorze 65+ (68,2% gospodarstw domowych), przy czym stan zakumulowanych w tej formie aktywów był stosunkowo niewielki (przeciętnie 5,0 tys. zł). Oprócz aktywów finansowych w postaci depozytów bankowych, które mają znaczącą pozycję w strukturze majątku gospodarstw domowych, osoby w wieku 65+ posiadały również fundusze inwestycyjne, obligacje, akcje (5,3% gospodarstw domowych) i polisy ubezpieczeniowe na życie (44,1% gospodarstw domowych). Aktywa finansowe miały dużo mniejsze znaczenie w procesie akumulacji majątku – przeciętnie 8,6 tys. zł, zaś w grupie 65+ tylko 5,3 tys. zł. Niewielki jest udział papierów wartościowych, funduszy inwestycyjnych i emerytalnych.

Dane te wskazują, iż głównym elementem majątku osób starszych są nieruchomości będące ich miejscem zamieszkania (tabela 3). Majątek silnie rośnie wraz ze wzrostem dochodów przypadających na gospodarstwo domowe oraz wraz ze zwiększającym się wykształceniem głowy gospodarstwa domowego. Gospodarstwa domowe w Polsce należą do umiarkowanie majątnych na tle krajów strefy euro, dysponując przeciętnie majątkiem netto (61,7 tys. euro) stanowiącym około 56% mediany majątku netto przeciętnego gospodarstwa domowego w strefie euro (109,2 tys. euro). Najwyższym zasobem majątku netto w strefie euro przypadającym na gospodarstwo domowe wyróżniają się Luksemburg (397,8 tys. euro) oraz Cypr (266,9 tys. euro), najniższe wartości majątku odnotowano zaś dla Słowacji (61,2 tys. euro) i Niemiec (51,4 tys. euro).

Głównym składnikiem majątku decydującym o łącznej majątności gospodarstwa domowego, zarówno w Polsce, jak i w krajach strefy euro, jest nieruchomość stanowiąca główne miejsce zamieszkania. Polska charakteryzuje się wyraźnie większym rozpowszechnieniem posiadania zamieszkiwanej nieruchomości (76,4%) w stosunku do przeciętnej dla strefy euro (60,1%). Fakt ten w przeważającym stopniu tłumaczy, dlaczego przeciętne polskie gospodarstwo domowe dysponuje majątkiem większym lub porównywalnym z krajami znacznie zamożniejszymi według miary PKB, gdzie posiadanie głównego miejsca zamieszkania jest mniej rozpowszechnione (np. Austria – 47,7%, Niemcy – 44,2%). Aktywa finansowe mają w przypadku polskich gospodarstw domowych (mediana 2,1 tys. euro) mniejsze znaczenie jako składnik ich całkowitego majątku, niż ma to miejsce w strefie euro (mediana 11,4 tys. euro), stanowiąc około 5% łącznej wartości aktywów wobec około 15% dla strefy euro (NBP, 2015). Dane w zakresie aktywów finansowych uwzględniają środki finansowe umieszczone na kontach w instytucjach finansowych, mając jednak na względzie specyfikę osób starszych w Polsce (która jest jedną z najsłabiej ubankowionych, gdyż z danych NBP wynika, iż aż 57% osób po 65. roku życia nie ma konta bankowego), nie uwzględniają posiadanych zasobów gotówkowych zakumulowanych w zapleczu domowego ogniska.

Wyszczególnienie	Majątek netto		Aktywa rzeczowe				Aktywa finansowe			
	struktura gd (%)	mediana (tys. zł)	ogółem mediana (tys. zł)	główne miejsce zamieszkania (%)	inna nieruchomość (%)	majątek z działalności gospodarczej (%)	ogółem mediana (tys. zł)	depozyty (%)	fundusze inwestycyjne, akcje, obligacje (%)	polisa na życie (%)
<b>Grupa wiekowa (wiek osoby referencyjnej)</b>										
65 +	22,6	216,7	260,0	79,2	11,6	4,8	5,0	68,2	5,3	44,1
45-64	43,3	304,5	345,0	82,9	20,5	23,9	9,5	84,7	7,5	54,2
35-44	18,4	286,0	372,3	78,3	24,0	27,3	10,0	87,1	9,5	53,7
16-34	15,7	141,0	254,0	59,1	20,8	15,0	9,1	88,5	8,3	50,4
<b>Status osoby referencyjnej</b>										
Emeryt*	43,4	201,6	252,0	75,6	13,3	6,5	5,5	71,3	4,9	44,3
Samozatrudniony	11,1	783,6	789,4	92,1	28,9	94,8	18,0	92,5	6,5	47,7
Pracujący	45,5	238,6	297,0	75,6	22,3	11,9	9,9	89,3	10,1	58,8
<b>Wykształcenie</b>										
Podstawowe lub brak	15,7	151,0	257,0	65,8	6,1	12,0	3,7	56,0	1,2	34,8
Średnie	60,9	247,8	285,0	78,5	17,8	20,7	8,0	83,2	5,6	52,0
Wyższe	23,4	343,6	393,6	82,3	31,2	18,4	18,1	95,7	16,4	60,3

\* I inni niepracujący.

Tab. 3. Majątek netto, aktywa rzeczowe i finansowe osób 65+ i ich gospodarstw domowych na tle innych grup wiekowych, statusu zatrudnienia i wykształcenia w 2014 r. Źródło: opracowanie na podstawie NBP (2015). Zasobność gospodarstw domowych w Polsce. Warszawa: Departament Stabilności Finansowej, Narodowy Bank Polski.

## 5. Zadłużenie osób starszych w Polsce

Osoby starsze tworzą stabilną pod względem dochodów grupę klientów, którymi zainteresowane są instytucje zajmujące się udzielaniem kredytów – zarówno instytucje bankowe, jak i parabankowe. Atrakcyjność tej grupy wynika z jednej strony z stabilności w otrzymaniu regularnych, comiesięcznych świadczeń, jak również z zabezpieczenia w wyniku śmierci pożyczko- lub kredytobiorcy, gdzie dług spłacany jest przez poręczycieli, czyli najczęściej najbliższych, rodzinę, przyjaciół.

Dane z tabeli 4 ukazują obciążenie długiem osób starszych na tle innych grup wiekowych, statusu zatrudnienia, wykształcenia.

Punktem wyjścia jest ocena skali obciążenia rozporządzalnego dochodu długiem (*Debt-Service-to-Income*, DSTI), który wyraża relację miesięcznej raty kredytowej (z tytułu kredytu mieszkaniowego i kredytu innego niż mieszkaniowy, z wyłączeniem kredytu na karcie kredytowej, w linii kredytowej/rachunku bieżącym) do przeciętnego miesięcznego dochodu netto gospodarstwa domowego. DSTI w sektorze osób 65+ jest stosunkowo wysoki, gdyż osiąga wartość 27,9 – niemalże wartość graniczną i najwyższą w stosunku do pozostałych grup wiekowych. Informuje o wysokim bieżącym obciążeniu obsługą długu (koszty obsługi długu są m.in. funkcją wartości długu, terminu jego zapadalności i poziomu stóp procentowych). Komplementarnym wskaźnikiem jest relacja całkowitego zadłużenia do rozporządzalnego dochodu (*Debt-to-Income*, DTI). Pozwala on określić skalę potencjalnego wzrostu tego obciążenia. Wskaźnik DTI w grupie 65+ nie budzi już takich zastrzeżeń, jak DTSI, osiągając wartość najniższą w grupie wiekowej, jak również jako emeryci z punktu widzenia kryterium statusu osoby referencyjnej na rynku pracy. Nie ma przyjętych standardów w kwestii bezpiecznych poziomów DSTI i DTI, ale często uznaje się, że mamy do czynienia z napięciami finansowymi, jeśli koszty obsługi długu przekraczają 30–40% rozporządzalnego dochodu (May i Tudela, 2005; Beer i Schürz, 2007; cyt. za: NBP, 2015). Uzupełnieniem DSTI i DTI jest wskaźnik DTA (*Debt-to-Assets*) ukazujący relację bieżącej wartości zadłużenia do wartości aktywów zgromadzonych, która w grupie 65+ stanowi wartość najniższą w porównaniu z pozostałymi grupami wiekowymi (tabela 4).

Według Krajowego Rejestru Długów w styczniu 2016 r. zadłużenie osób starszych wynosiło 2,05 mld zł i wzrosło aż o 61% w stosunku do stycznia 2015 r. (1,27 mld zł). Duży wzrost jest wynikiem łatwości dostępu do pożyczek gotówkowych, jak również poprawy pozycji Biur Informacji Gospodarczej i ich współpracy z potencjalnymi wierzycielami. W Krajowym Rejestrze Długów w styczniu 2016 r. wpisanych było 405,5 tys. zobowiązań osób, które osiągnęły wiek emerytalny, z czego było 203,6 tys. emerytów mających zaległości wobec wierzycieli na łączną kwotę 2,05 mld zł (tabela 5). Należy jednak nadmienić, iż zaległości osób starszych nie wynikają wyłącznie z zadłużenia w bankach i instytucjach pożyczkowych (17%), ale również

Wyszczególnienie	Zadłużone gospodarstwa domowe		Kredyty mieszkaniowe		Kredyty inne niż mieszkaniowe oraz pożyczki		DTI***		DTA****	
	%	DSTI	%	DSTI	%	DSTI	%	Mediana	%	Mediana
<b>Grupa wiekowa (wiek osoby referencyjnej)</b>										
65 +	17,9	13,3	1,7	27,9	16,5	12,7	19,8	8,5	19,8	1,6
45-64	32,4	12,9	7,7	18,1	27,1	12,7	36,2	18,7	36,2	3,4
35-44	47,0	13,4	24,5	17,6	29,2	12,4	51,9	43,5	51,9	12,1
16-34	43,3	17,8	24,8	22,5	24,7	13,0	47,2	42,7	47,2	27,2
<b>Status osoby referencyjnej</b>										
Emeryt*	21,8	15,0	2,8	26,9	19,6	13,4	24,5	12,9	24,5	3,2
Samozatrudniony	43,5	13,8	17,5	20,7	32,3	12,5	45,6	26,0	45,6	2,8
Pracujący	42,1	14,0	19,6	20,2	27,5	11,9	46,5	29,5	46,8	9,7
<b>Wykształcenie</b>										
Podstawowe lub brak	21,2	13,0	2,0	31,8	19,7	12,8	22,4	11,1	22,4	4,5
Średnie	34,2	13,2	9,5	21,0	27,3	12,2	37,9	17,7	37,9	4,5
Wyższe	39,7	17,6	25,6	19,4	21,1	14,6	44,4	77,8	44,4	15,7

\* I inni niepracujący.

\*\* DSTI (*Debt-Service-to-Income*).\*\*\* DTI (*Debt-to-Income*).\*\*\*\* DTA (*Debt-to-Assets*).

Tab. 4. Wskaźniki obciążenia zadłużeniem osób starszych i ich gospodarstw domowych na tle innych grup wiekowych, statusu zatrudnienia i wykształcenia w 2014 r. Źródło: opracowanie na podstawie NBP (2015). Zasobność gospodarstw domowych w Polsce. Warszawa: Departament Stabilności Finansowej, Narodowy Bank Polski.

z braku regulacji płatności z tytułu usług masowych, w tym czynszów (14%), opłat za telefon (13%), telewizję (8%), jak również komunikację (11%) czy też alimenty (2%) (KRD, 2016).

Zadłużenie osób starszych jest z jednej strony wynikiem niekorzystnej sytuacji finansowej zmuszającej do zaciągnięcia pożyczki na zakup dóbr pierwszej potrzeby, jak np. kosztownych leków wymaganych w wyniku pogorszenia stanu zdrowia, z drugiej zaś strony wzięcia pożyczki/kredytu dla osób z rodziny, które nie mają zdolności kredytowej i które zobowiązały się do spłaty zadłużenia, którego jednak nie realizują (np. na zakup najnowszego telewizora dla dzieci lub wnuków). Czasami może to prowadzić do nadużyć finansowych, które doprowadzają do nielegalnych, niewłaściwych działań mających na celu pozbawienie osób starszych ich aktywów, w tym środków finansowych w postaci gotówki. Zagadnienie nadużycia finansowego w stosunku do osób starszych jest kontrowersyjne i trudne do udowodnienia, ale ma miejsce, zwłaszcza w szerszym kontekście, obejmującym również niewłaściwe i niegospodarne zarządzanie majątkiem i środkami finansowymi przez osoby, do których osoby starsze mają zaufanie (Fealy, Donnelly, Bergin, Treacy i Phelan, 2012).

Rok (styczeń)	Zadłużenie osób starszych – emerytów (zł)
2013	728 413 681
2014	1 109 555 263
2015	1 271 011 165
2016	2 052 280 991

Tab. 5. Zadłużenie osób starszych (w zł). Źródło: KRD. (2016). Emeryci zadłużają się na potęgę – do oddania 2 miliardy złotych. Warszawa: Krajowy Rejestr Długów.

Z Rejestru Dłużników BIG InfoMonitor i Biura Informacji Kredytowej wynika, iż na koniec sierpnia 2015 r. łączna kwota zaległych zobowiązań (pozakredytowych i kredytowych) wynosiła 40,39 mld zł, z czego na sektor 65+ przypadało 10%, w przedziale wiekowym 55–64 lata 18%, co stanowiło razem aż 28%. Dla porównania największe zaległości w spłacie zobowiązań kredytowych i pozakredytowych odnotowano w przedziale wiekowym 35–44 lata (31%), kolejno 45–54 lata (24%), 25–34 lata (16%) i 18–24 lata (1%). Grupa osób starszych, liczona nie tylko jako 65+, ale powiększona o sektor 55–64 lata, jest dość liczna, choć przeciętna zaległość w grupie osób 65+ nie jest wysoka, gdyż wynosi 15 296 zł, zaś w grupie 55–64 lata 22 585 zł. Najwyższa jest w grupie osób 45–54 lata – 27 547 zł (BIG InfoMonitor, 2015).

Gospodarstwa domowe w Polsce są znacznie mniej zadłużone, niż ma to miejsce w strefie euro. W Polsce przeciętne gospodarstwo domowe jest zadłużone w wysokości 2,4 tys. euro (nieco ponad 3% w relacji do

majątku brutto), podczas gdy w strefie euro przeciętne zadłużenie wynosi 21,5 tys. euro, co stanowi około 15% aktywów łącznie. Polska jest krajem o wyraźnie mniejszych rozpiętościach majątkowych na tle krajów strefy euro, o czym świadczy niższy współczynnik Giniego dla majątku netto (58% wobec 68% przeciętnie w strefie euro). Podobne do Polski rozpiętości majątkowe obserwuje się w takich krajach, jak Grecja (56%), Słowenia (53%) czy Słowacja (45%), zaś największe nierówności występują w Niemczech i Austrii (76%), a także na Cyprze (70%). Polska na tle krajów strefy euro ma bezpieczny poziom zadłużenia gospodarstw domowych, co potwierdzają dane obrazujące odsetek zadłużonych gospodarstw domowych: w Polsce wynosi on 37,0%, najwyższy jest w Holandii 65,7%, kolejno: na Cyprze 65,4%, w Finlandii 59,8%, Luksemburgu 58,3%, Hiszpanii 50,0%, Niemczech 47,4%, Francji 46,9%, Belgii 44,8%, Słowenii 44,5%, Portugalii 37,7%, Austrii 35,6%, Grecji 36,6%, Malcie 34,1%, Słowacji 26,8%, Włoszech 25,2%. Odsetek zadłużonych gospodarstw domowych w strefie euro wynosi średnio 43,7% (NBP, 2015).

## 6. Zakończenie

Problematyce starości poświęca się wiele uwagi, co wynika przede wszystkim z zaawansowanego procesu starzenia się społeczeństwa. Liczebność osób starszych charakteryzuje się największą dynamiką przyrostu i według prognoz w kolejnych latach jeszcze przybierze na sile. Skala problemu starzenia się społeczeństwa urosła do rangi o strategicznym znaczeniu dla świata, Europy i Polski. W okresie ostatniego ćwierćwiecza odnotowuje się znaczące zmiany w strukturze wieku jej mieszkańców. Trwający proces starzenia się ludności Polski będący wynikiem korzystnego zjawiska, jakim jest wydłużanie się trwania życia, pogłębiany niskim poziomem dzietności i jednocześnie zintensyfikowany przez zwiększoną emigrację młodych osób generuje szereg wyzwań w sferze społecznym i kulturowym, jak również ekonomicznym.

Jednym z nich jest analiza sytuacji finansowej osób starszych i ich gospodarstw domowych w Polsce, ze szczególnym uwzględnieniem zasobności zgromadzonych aktywów oraz zaciągniętych zobowiązań, która pozwala ocenić zamożność osób starszych na tle innych grup wiekowych w Polsce, jak również innych krajów europejskich. Przeciętny majątek netto osób starszych w Polsce mierzony medianą jest niższy od wartości przeciętnej polskich gospodarstw domowych ogółem. Jednakże w części krajów (w tym w Austrii czy Niemczech) przekracza wartość majątku netto osób w krajach zamożniejszych UE (według miary PKB), gdzie posiadanie na własność nieruchomości, która jest głównym miejscem zamieszkania, jest mniej rozpowszechnione. Wartości powyższe wskazują na większą zasobność polskich gospodarstw domowych, jednak obrazują, iż osoby starsze w Polsce, lub ogólnie polskie gospodarstwa domowe, charakteryzują się wyraźnie większym rozpowszech-



nieniem posiadania zamieszkiwanej nieruchomości w stosunku do gospodarstw domowych w krajach zamożniejszych UE, co ma swoje podłoże historyczne. Zasobność w postaci majątku netto osób starszych jest efektem działań w okresie aktywności zawodowej, a posiadanie nieruchomości jest jednym z jej priorytetów. Główną częścią majątku jest mieszkanie/dom, które jest często spłacane latami w ramach kredytu hipotecznego, którego ostatnie kilkanaście lub kilkadziesiąt rat do spłaty pozostaje jeszcze do spłaty w wieku emerytalnym. Osoby starsze, oprócz nieruchomości, w ramach rzeczowego majątku najczęściej posiadają środki lokomocji (samochody), w niewielkim zakresie inne nieruchomości (w których nie mieszkają) i przedmioty wartościowe. W znacznie mniejszym zakresie posiadają aktywa finansowe, jeśli już, to najczęściej depozyty bankowe. Generalnie zasobność polskich gospodarstw domowych na tle krajów europejskich strefy euro jest niska.

Uważam, iż pomimo posiadanych nieruchomości, często dziedziczonych z pokolenia w pokolenie, sytuacja osób starszych w Polsce jest niekorzystna, o czym świadczy m.in. wysokość rent i emerytur, która pozwala na zaspokojenie potrzeb pierwszego rzędu i w wielu wypadkach jest na tyle niska, że nie zaspokaja ich w pełni. Osoby starsze w Polsce przeznaczają ponad dziewięćdziesiąt procent na przeciętne wydatki, w tym leki, których udział procentowy w wydatkach jest znacznie większy niż w krajach zamożniejszych (starej UE). Atutem jest fakt, iż osoby starsze w Polsce są znacznie mniej zadłużone, niż ma to miejsce w strefie euro.

Reasumując, zasobność osób starszych w Polsce jest, na tle krajów strefy euro, stosunkowo niska, co odpowiada pozycji dochodowej gospodarstw domowych ogółem w Polsce. Majątek składa się w decydującym stopniu, dużo bardziej niż w strefie euro, z aktywów rzeczowych, a przede wszystkim nieruchomości, przy niewielkim udziale aktywów finansowych. Taka kompozycja aktywów jest charakterystyczna dla krajów stosunkowo mniej rozwiniętych (np. Słowacja, Portugalia), które charakteryzują się raczej skromnym poziomem dochodów i umiarkowanym stopniem rozwoju systemu finansowego, czego jedną z konsekwencji jest stosunkowo niewielkie zadłużenie gospodarstw domowych.

## Bibliografia

- Beer, C. i Schürz, M. (2007). Characteristics of Household Debt in Austria. Does Household Debt Pose a Threat to Financial Stability? *Monetary Policy & the Economy*, Q2/07, OeNB.
- BIG InfoMonitor. (2015). *31 edycja ogólnopolskiego raportu o zaległym zadłużeniu i niesolidnych dłużnikach*, Warszawa: BIG InfoMonitor.
- Cornet, G. (2015). Europe's 'Silver Economy': A Potential Source for Economic Growth? *Gerontechnology*, 13 (3).
- European Commission. (2015). *Growing the European Silver Economy. Background Paper*. European Commission.
- Eurostat. (2016). *Income Quintile Share Ratio by Sex and Selected Age Group. Income Distribution Statistics. Statistics on Income and Living Conditions – EU-SILC*. Eurostat.

- Fealy, G., Donnelly, N., Bergin, A., Treacy, M. i Phelan, A. (2012). *Financial Abuse of Older People: A Review*. Dublin: National Centre for the Protection of Older People, University College.
- Federal Reserve System. (2013). *Survey of Consumer Finances*. The Board of Governors of the Federal Reserve System.
- GUS. (2014). *Prognoza ludności na lata 2014-2050. Studia i Analizy Statystyczne*. Warszawa: GUS.
- GUS. (2015). *Sytuacja gospodarstw domowych w 2014 r. w świetle wyników badania budżetów gospodarstw domowych*. Warszawa: GUS.
- KRD. (2016). *Emeryci zadłużają się na potęgę – do oddania 2 miliardy złotych*. Warszawa: Krajowy Rejestr Długów.
- May, O. i Tudela, M. (2005). When Is Mortgage Indebtedness a Financial Burden to British Households? A Dynamic Probit Approach. *Bank of England Working Papers*, (277).
- NBP. (2015). *Zasobność gospodarstw domowych w Polsce*. Warszawa: Departament Stabilności Finansowej, Narodowy Bank Polski.
- Pauhofova, I. i Dovalova, G. (2015). *Potential of Silver Economy in the European Union (Selected Views)*. *European Scientific Journal*, (August, Special edition).
- Szarota, Z. (2010). *Starzenie się i starość w wymiarze instytucjonalnego wsparcia*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.
- Szarota, Z. (2013). *Spoleczno-demograficzne aspekty starzenia się społeczeństwa*. W: R. Kijak i Z. Szarota, *Starość. Między diagnozą a działaniem*. Warszawa: Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich.
- UN. (2015). *World Population Ageing (2015)*. United Nations, Department of Economic and Social Affairs 2015.
- WHO. (2015). *World Report on Ageing and Health*. Geneva: World Health Organization.
- ZUS. (2015). *Struktura wysokości emerytur i rent wypłacanych przez ZUS po waloryzacji w marcu 2015 roku*. Warszawa: Departament Statystyki i Prognoz Aktuarialnych ZUS.